

и који ову лишава многих атрибута реалне самоуправности. Све то заједно води губитку правог интереса грађана за постојање и активност локалне самоуправе“ (стр. 372).

Ако је историјски почетак демократије у малим локалним заједницама, онда је један од основних проблема са којима се суочавају модерне демократије проблем великих заједница. Огроман пораст становништва, урбанизација праћена јачањем централних органа управе на штету органа локалне самоуправе нису у складу са функционалним решењима која су уграђена у позитивне прописе. Савремена друштва нису нашла адекватне форме и инструменте демократског решавања друштвених проблема, што је ојачало снагу и утицај великог бирократског апарата. Стога се све више заострава подела између „великих“ друштвених питања, која решава централна управа, и „малих“, која решавају локалне јединице самоуправе. Аутор је нагласио ту поделу: „С обзиром на (...) техничке сметње које постоје за окупљање већег броја грађана на једном месту, примена овог облика непосредне демократије долази у обзир само у малим политичко-територијалним јединицама, пре свега у јединицама локалне самоуправе. Отуда се скупови грађана као тела која врше највишу локалну власт и јављају у оквиру система локалне самоуправе у три буржоаске земље: Швајцарској, Великој Британији и САД. Осим тога, овакви скупови се срећу и у појединим швајцарским кантонима, као федералним јединицама с малим бројем становника“ (стр. 414).

Разматрање осталих битних питања уставности, од основа политичког система до уставно-техничких питања седам сложених уставних система могло би бити предмет посебне расправе. У мери коју сматрамо оправданом и довољном, а то значи указивање на репрезентативне проблеме и ауторове закључке поводом њих, констатовали бисмо да је ова студија попунила велику празнину у југословенској науци уставног права. Теме и проблеми којима се професор Јовичић бави у овој студији су наши свакодневни проблеми, са којима ћемо се још дуго суочавати, а поука која је основ модерне уставности мада се често на њу заборавља, састоји се у следећем: доследно спровођење уставности и законитости у пракси је брана против политичке самовоље.

мр Дубравка Стајић

Драгољуб Петровић, НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИ РАТ И РЕВОЛУЦИЈА У ИСТОЧНОЈ СРБИЈИ 1941—1944. — Београд, Народна књига, 1984.

У обиљу квантитета карактеристичног за историографију периода народноослободилачког рата југословенских народа и народности 1941—1945. књига Драгољуба Петровића — Народноослободилачки рат и револуција у источној Србији 1941—1944. године издваја се по озбиљности научног захвата и оригиналности концепције. Овај несвакидашњи, сериозни прилог историјској, делимично и правно-историјској науци скреће на себе пажњу ширим методолошким приступом комплексу историјских појава сагледаваних са историјског, историјско-социолошког, правно-историјског научног становишта. Правно-историјски аспект је очигледан у интерпретацији разних појава, са присутном тежњом за одређивањем или дефиницијом ових, везаних за народноослободилачки покрет, као и окупационо-квислиншких система и сплет збивања уопште који је манифестован током рата на овом терену.

Аутор под источном Србијом подразумева нешто веће подручје од Тимочке Крајине са национално, али не и етнички, хомогеним становништвом. Власи као романска етничка група српске националне свести чине отприлике трећину становништва претежно на северу. Ово подручје условно названо облашћу на крајњем истоку земље у непосредном суседству Румуније и Бугарске поседовало је, може се рећи, нарочит геополитички

тички положај са важним дунавским воденим путем кроз Бердап и привредним добрима, пре свега рудницима од изузетног значаја за ратне потребе Немачке.

„Источна Србија је“, констатује аутор у Закључку, „посебно због свог географског положаја побуђивала интерес Немачке. Дунавски водени пут, чија је критична деоница Бердап са Сипским каналом, нарочито је био важан за једну средњоевропску суперсилу каква је била Немачка, којој је то била главна саобраћајна артерија у правцу југоистока. Не само због појачаног промета на речним, железничким, па и друмским комуникацијама већ и због увећаног стратешког значаја и уопште геополитичког положаја, источна Србија је била на мети притезања многих великих и малих држава. Док је неколико велесила деловало најпре преко својих моћних агентура, две суседне фашистичке државе Румунија и Бугарска су испољавале према овој области непосредне територијалне ревандикације, прилично изражене за време другог светског рата.“

У књизи је синтетички обрађен окупаторско-квислиншки систем организација и институција. Историјски метод је у првом плану тек приликом формирања НОП-а односно његове обраде у области. Аутор указује да је и после пада „Ужичке републике“ у овом делу Србије наставило да егзистира и живи НОП-чиме се аргументовано доказује теза о континуитету НОБ-е у Србији током читавог рата.

После I непријатељске офанзиве део снага НОП-а у Србији, западној, Шумадији и Сандаку пребацио се западно од Дрине са највишим руководствима устанка, а осека покрета се видно уочава у наведеним деловима Србије. Слабљење НОБ-е од краја 1941. је својствено и овом подручју, али у мањој мери, а добрим делом очуване снаге покрета су наставиле да на свом терену дејствују систематски разарајући окупаторско-квислиншки систем. Однос садејства партизанских војних снага је постојао са снагама у јужној Србији која се у највећем периоду рата, 1942—1944. експонира као главно подручје народноослободилачке борбе у Србији.

У књизи су истакнуте везе и односи снага покрета овог подручја са покретом у другим крајевима Србије, тако да се уочавају не само везе са југословенском револуцијом у другим, пре свега суседним од којих су непосредне биле са јужном Србијом, подручјима земље већ и место покрета источне Србије у јединственој НОБ-и народа Србије и Југославије. Дело је негација хроничарског приступа, јер се хронолошки метод примењује само колико је неопходно.

У источној Србији је покрет деловао континуирано уз одређене осцилације, које су овде биле релативно мале у односу на друге крајеве Србије и целе земље. Релативна постојаност и снага покрета у свим етапама борбе остаје њена карактеристика у овом делу Југославије.

Аутор се довољно задржава на бројним институцијама покрета, чију је организациону структуру и кадровски састав брижљиво реконструисао. Друштвено-политичке организације су се развијале сходно снази НОБ-е уопште, а први органи нове револуционарне власти су дуго израстали кроз форме одбора народноослободилачког фонда, који су овде, како се тврди, били карактеристични облици кроз најдуже време рата.

Војне снаге покрета на овом подручју су скоро свакодневно исцрпљивале окупаторске и квислиншке снаге, а посебно је био угрожен економско-експлоататорски систем окупатора чији су ефекти били ограничени под ратним условима, диктираним од народноослободилачког покрета. На основу више партизанских одреда, који су дејствовали у овој области још од прве ратне године, израстао је јуна 1943. Тимочки батаљон као прва регуларна јединица у Србији. Међутим, кроз највећи део НОР-а карактеристична форма борбе остаће мале партизанске јединице. Као посебно значајан облик истакнуте су месне јединице малог радијуса дејства претежно ноћу близу свог насеља, веома ефикасне за услове партизанског али и народноослободилачког рата, који на овом терену није прерастао у појаву устанка.

Монографијом је исцрпно обрађен комплекс квислиншких формација на овом терену. Захваћена је четничка организација Косте Пећанца, у оном делу који је покривао ово подручје, све до краја 1942. када је

распуштена, али је јасно разграничена ова формација од других колаборационистичких, посебно од много касније експонираног равнорског четништва. Од квислиншких жандармеријских јединица у другој години рата је настала формација Српске државне страже за коју аутор тврди да представља специфичну формацију са обележјима и војне и полицијске формације. За четничку организацију Драже Михаиловића, коју ради идентификовања назива равнорског, аутор утврђује веома позно ширење на овој територији где четнички емисари дуго неће успети да организују свој покрет. Од како се појавило ово четништво ће бити квислиншки оријентисано, да би временом сублимирало снаге највећег дела „ортодоксних“ (ауторов израз) квислинга у позним фазама рата. Касно јављање четништва Драже Михаиловића на овом терену чини једну карактеристику збивања у источној Србији, где, како аутор тврди, овај покрет добија јаче размере тек и управо после пораза на Прењу крајем пролећа 1943. Снажење четништва почетком 1944. уз непосредну и посредну подршку немачког окупатора, узроковаће привремено повлачење јединица НОВЈ са овог терена на тло јужне Србије, да би крајем пролећа и почетком лета офанзива тих ојачаних јединица, још пре него што су трупе Црвене армије поселе Румунију, сломиле кичму квислиншког система и опасно угрозиле окупатора.

Посебан квалитет књиге, зачудо лишене регистара и резимеа на страном језику, састоји се у ширем захвату читаве историје подручја током рата. Аутор се не ограничава на истраживања искључиво форми и деловања НОП-а, већ посећује извесну пажњу питањима која махом нису пленила пажњу у досадашњој историографији. Он се служи методом који није чисто историјски већ делом и комплементарних јој научних дисциплина. Примећује се настојања за разматрањем и сагледавањем сложених историјских појава са историјско-социолошких аспеката. Уочава се појава израженог антагонизма сеоског и градског становништва на окупираном подручју где је терор више погађао сеоски живаљ док је градски био непосредније изложен авети глади. НОП је својим деловањем ублажавао појаву антагонизма ова два социјална слоја што се видније сагледавало на ослобођеним територијама док су ове постојале током рата. Аутор кроз извесне анализе, додуше недовољне зато и са недореченим оценама, указује на историјско-социолошке законитости кроз поларизацију друштвених слојева, класа и група, а све уз одређене промене током револуционарног рата.

Аутор овако закључује: „У политичком диференцирању и опредељивању народа током народнослободилачке борбе примарним чиниоцем држимо деловање Комунистичке партије Југославије. Она је свој утицај ширила у свим крајевима области и међу све друштвене слојеве, а посебно међу радничком класом. Међутим, упорно деловање ове еминентне политичке снаге у рату није могло свуда да произведе исти učinak. Нису биле пресудне субјективне слабости Партије, које каткад помињу сами партијски извештаји. Пре су били у питању објективни фактори са којима се сучељава моћ деловања Партије, а које због њиховог мноштва не можемо набројати. Ваља истаћи један битан фактор који се тиче прихватања идеје борбе и револуције у различитим друштвеним срединама. Током НОБ-е, иако се њена линија интензитета мењала, може се уочити да су развијени средине лакше примале прогресивне идеје, те је рад КПЈ тамо био успешнији у циљу мобилисања маса за борбу. С друге стране, реакционарне снаге са конзервативним политичким програмима, политиком сарадње са окупатором и терором над сопственим народом имале су више успеха у неразвијеним, заосталим крајевима и социјалним категоријама... Остаје запажање да је кроз овај општи сплет збивања током четири ратне године, нешто значајнији удео у НОП-у две социјалне категорије: интелектуалне омладине и сељаштва веће материјалне, а нарочито тзв. духовне културе“.

Разнолик социјални састав снага НОП-а, руковођеног организацијом КПЈ непосредно на терену, осведочен је обиљем изворних података, при чему аутор указује на изразитију улогу у рату и револуцији не пролетерских слојева неразвијених средина, већ управо младе интелигенције и средњег сељаштва развијенијег подручја Тимока и Крајине. Овакви,

мада не и до краја изведени закључци о улози прогресивних снага у револуцији, које је аутор идентификовао превазилазећи застареле методске путеве и концепције, представљају новину у савременој историјској науци и истовремено изазов за даља истраживања класног карактера југословенске револуције уопште, која до сада није доживела историјско-социолошку обраду.

Ова монографија заслужује пажњу наше јавности као оригинално акрибично дело са нешто проширеним научним интересом за извесне појаве, делом новим третманом збивања и појава, као и указивањем на поједине законитости које се разликују од догматских схватања о улози одређених социјалних класа у револуцији под свим условима и у сваком делу света.

Светислав Цветковић